

Sz. Ju. Barszukova: Intellektuális utazás: az elhivatottságtól/elkötelezettségtől az elismerésig
Kornai János: A gondolat erejével. Rendhagyó önéletrajz egy intellektuális utazásról / O.
Jakimenko – M.: Logosz, 2008. ISBN 978-5-98704-269-0

Kornai János legújabb könyve van előttem. Külsőre egy önéletrajz. Valójában azonban egy napló, amely a tudóssá válás történelmi és intellektuális dimenzióit mutatja be.

Rövid tartalmi összefoglalás

A történet csupa élénk színből áll össze. Sárga csillagok a zsidók ruháján. Vörös csillagok a felszabadítók egyenruháján. Újból vörös csillagok, de most már a megszállókon. A világtérkép, melyet a szocialista tábor vörös fényei világítanak meg; majd ezek az izzók lassan elhalványodnak, és átadják helyüket sárgás fényű energiatakarékos társaiknak. Így áll össze a történelmi folyamat színskálája.

A könyvbéli intellektuális utazásnak megvannak a maga csomópontjai: a marxizmus iránti érdeklődés és a belőle való kiábrándulás; rajongás a neoklasszikus közgazdaságtan iránt és a tőle való elhidegülés, mint a lángoló érzések után bekövetkező törvényszerű állapot; tudatos elmozdulás a normatív kutatási módszerektől a pozitivisták kutatási módszereinek irányába és vissza; zseniális interjú-technika, majd hirtelen ugrás a gazdasági matematikai modellek irányába; a matematikai akrobatika kritikai felfogása és használata során tanúsított önmérséklet; elismertség a szakemberek szűk körében és népszerűség a nagyszámú olvasótáborban.

Ez az intellektuális utazás szoros kapcsolatban áll a különböző történelmi korokkal is: érdeklődés a marxizmus iránt, mint egyfajta intellektuális hála az iránt az ország iránt, ami megszabadította a világot a fasizmustól; végleges szakítás a marxizmus-leninizmussal, mintegy válaszként 1956 októberének szovjet tankjaira; az ezt követő évek megtorlássorozata és dogmatizmusa által kiváltott tudatos elhatározás, hogy be kell kerülni a közgazdaságtan nyugati tudós köreibé; a világ két táborra való felosztása, ami a két rendszer összehasonlításának alapja; a nem hatékonyan működő, de életképes létező szocializmus sajátosságainak vizsgálata, mely sok-sok éven át a legfontosabb kutatási területet és egyben a pozitivisták kutatási módszereinek győzelmét jelentette a szerző számára; a demokrácia és a piacgazdaság megszületése a volt szocialista országokban, aminek következtében megfogalmazódott a társadalmi igény arra, hogy a tudományos szerepvállalás kiszélesedjék, és a tudós egyben kutató és szakértő is legyen.

Ez tehát a rövid tartalmi összefoglalás.

Két lehetőség közül választhatok. Vagy kibontom a fenti rövid tartalmi összefoglalót egy recenzió formájában – törekedve arra, hogy átadjam az eredeti szöveg mondanivalóját, miközben polemizálok azzal - így ugyanazt írnám le, amit az előbbieken, csak bővebb terjedelemben.¹ Az ilyen típusú recenziók elterjedtek és én magam is többször választottam ezt a formát. Ez teljesen elfogadott és akadémikus. Vagy azt az utat választom, hogy bemutatom, hogyan fest a mű az én olvasatomban, vagyis a szöveget a saját nézőpontomnak a függvényében vizsgálom. Ez a közelítés természetesen erőteljes szubjektívizmust eredményez. Az általam megfogalmazandó kérdések így kizárólag számomra érdekesek. A szerző teljes joggal háborodhat fel: nem erről és nem ezért írtam. Én mégis ezt a második módot választom, mivel a könyv műfaja is nagyon sajátos. Kornai János művében személyes tapasztalataiba avat be bennünket, az olvasóból is személyes reakciókat váltva ki.

¹ Hasonlóan Ju. Kocsevrin jelen könyvről írt recenziója a Pro et Contra c. folyóiratban (№ 2-3. 2008. 143-149. o.)

Miért lett Kornai János az, aki lett, avagy a tudományos elismertség nyolc parancsolata

Az ilyen emberekről mondják - a sors és az istenek kegyeltje. Ezt az állítást az bizonyítja, hogy rendelkezik az igazán nagy tudósok valamennyi fontos jellemzőjével. Idézettsége? A hazájában harmadik a hetvenes években Marx és Lenin után, és miután az intellektuális divat jelentősen megváltozott a nyolcvanas években – abszolút első. Világhírnév? Fordítások tömege. Útkeresés(? A mű címe szószerinti fordításban: Út a szabad gazdaságba - RM.) című könyve tizenhét nyelven jelent meg, amely a magyar társadalomtudományi munkák körében rekorderedménynek számít. Példányszám? Kínában csak a „Hiány” első kiadása százezer, Oroszországban hetvenezer példányban jelent meg. Szakmai tekintély? Számos vezető nemzetközi folyóiratban közölt publikációt tudhat magáénak; a Nemzetközi Közgazdasági Társaság első kelet-európai elnöke. Tudományos „keresettség”? Nem sokan engedhették meg maguknak, hogy válogathassanak a Princeton, Cambridge, Harvard és a Stanford Egyetem professzori állásai között. Tanítványok? Tudósok, miniszterek, pártvezetők. A hallgatók köre? Közgazdászok, szociológusok és egyszerű, a közgazdaságtan iránt érdeklődő laikusok. Szakmai kapcsolatok? Nobel-díj várományosok egy csésze tea mellett. Elméletei? A huszadik század közgazdaságtanának intellektuális öröksége. Folytathatnám még a sort. Úgy vélem, nem szükséges.

Kornai János munkái közbeszéd tárgyát képezték a novoszibirszki Akadémiai városban, amikor én ott egyetemi hallgató voltam. Elképzelhetetlen volt, hogy valaki ne olvassa el a „Hiányt”, ha a gondolkodó közgazdászok közé tartozónak vallotta magát. Ez jelentette akkoriban az Akadémiai város morális imperatívuszát. Most nem idézem fel a „Hiány” olvasásakor átélt benyomásaimat. A Gondolat erejével című könyvnek a Magyar Kulturális Központban tartott bemutatóján kiderült, nem én vagyok az egyedüli. Sokan idézték fel azokat az élményeiket, amikor először találkoztak Kornai János műveivel. A „Hiánnyal” kapcsolatos benyomások különböző mélységűek voltak, de valamennyien egyetértettünk abban, hogy a mű helytálló, mert igaz. Abban az időben ugyanis pont a szocialista közgazdaságtan igazságaiban mutatkozott a legnagyobb hiány.

De erejükhez mérten ezt a hiányt sokan igyekeztek enyhíteni. Volt szamizdat, voltak mellőzött tudósok, (kutatás)módszertani csoportok, amelyek mind tagadták a marxizmust. Még a Szovjetunióban is. De természetesen senki sem közelítette meg Kornai Jánost sem a tudomány Olimposzán elfoglalt helye, sem pedig a szakmai hallgatóságra gyakorolt hatás nagyságát illetően.

Miben rejlik Kornai János sikerének titka? Úgy vélem ebben a könyvben választ kapunk a kérdésre. Ezt azonban nem a tudós magánéletének elemei adják meg számunkra. Ha ezt a lehetőséget választanánk, csak visszaélnénk a szerző őszinteségével. Engem ettől egy sokkal átfogóbb jellegű kérdés érdekel, amely megválaszolása során az önéletrajz „alapanyagul” szolgál ahhoz, hogy egy igazi, *valós tudományos karrier* alakulásának *algoritmusról elmélkedjünk*. Egy valódi tudományos karrier algoritmusról, nem pedig egy olyanéről, melynek színtere a saját maguk igazát bizonygató elméletek utópikus kalickája. Én magam azt a tapasztalatot igyekszem még inkább általánosítva megfogalmazni, amit Kornai János mutatott fel. *A sikeres tudományos tevékenység nem egyszerűen csak elhivatottság kérdése, hanem azé a felismerésé is, hogy a tudomány az elismerésért folytatott harc küzdőtere.*

- Nem szabad összekeverni a tudományt és a politikát.

Kornai János kritikai szemlélettel kutatta a rendszert, de nem szállt vitába azzal. Tudatosan távol tartotta magát a politikai küzdelmektől. Az, hogy nem akart beszélni a rádióban 1956 forradalmi napjaiban, hogy nem volt tagja a forradalom bukása után formálódó illegális napilap alapítói gárdájának, hogy nem publikált szamizdat kiadványokban, hogy nem írt alá tiltakozó leveleket azt jelenti, hogy több, morális szempontból akceptálható stratégiát fogadott el, és nem szűkítette le a kört a legnagyobb áldozatokat követelőkre. „Ennek a döntésnek a

meghozatalában saját korlátaim józan és keserű felismerése vezetett” (130. o.). Az analitikus gondolkodásmód élesen különválasztotta benne a tudóst és a forradalmárt. Mindaz, amit nem lehetett kimondani egy tudományos értekezés keretein belül, kimondatlan maradt. A lehető legtöbbet publikálni, semmit sem írni az asztalfióknak. Az, amit megírt, úgy volt megírva, hogy még a kritizált rendszer sem tudott ürügyet találni a művek betiltására vagy arra, hogy mellőzött tudóst csináljanak belőle, így téve lehetetlenné számára, hogy legálisan publikáljon vagy külföldre utazzon. Maga Kornai ezt a stratégiát öncenzúrának nevezi. Emiatt a marxizmus kritikája publikált formában, összefoglaló elméleti munkává nem vált. Kornai nem akart lehetőséget teremteni arra, hogy a rendszer politikai ellenfelet lásson benne; a tudományos ellenzéki szerep rákényszerítette a hatalom képviselőit arra, hogy sokkal civilizáltabb és kevésbé erőszakos eszközökkel lépjenek fel ellene. Természetesen a rendszer, mint „idegenre” tekintett Kornaira, és igyekezett izolálni őt a fiataloktól, de egy dolog az, ha az embert nem kéri fel tanításra, és teljesen más, ha megtiltják neki, hogy legálisan publikáljon.

- Távolságot kell tartani minden hatalommal szemben.

Kornai élete során többfajta vezető hatalmát élte meg: olyanokét, akik reményt adnak, és olyanokét is, akik elveszik azt. Élt olyan korban, amikor csak nehezen juthatott levegőhöz az ember, de olyanban is, ami egyszerűen szörnyű volt; megélt dogmatizmust, de megtorlásokat is. Élt akkor, amikor meg akarták reformálni a szocializmust, de akkor is, amikor ennek romjain felépítették a piacgazdaságot. Volt része csalódásban és eufóriában is. Az idők változtak, a kormányok is, de változatlan maradt a hatalomtól való távolságtartás elve. És amikor a piacgazdaság hívei győztek, Kornai még akkor is csak nagyon óvatosan tartott velük kapcsolatot, kijelentve, hogy a szakértő szerepét vállalja, de nem lép a rendszert nyilvánosan támogatók sorába. „Az ember nem lehet lelkes politikus délelőtt és hidegfejű tudós délután” (111.o.).

- Folyamatosan fenn kell tartani a tudományos érdeklődést és mindig egy dologra kell koncentrálni.

Kornai János viszonylag hamar felismerte elhivatottságát, de nem érzett kísértést (vagy legyőzte azt), hogy ebből kovácsoljon magának előnyöket. Nem csak egy könyv írójává vált, hanem egy irányzat megteremtőjévé. A létező szocializmushoz való pozitívista hozzáállása több cikkben, könyvben, nyilvános előadáson, tudományos konferencián kifejeződött. Ha csak egy könyv – legyen az akár a „Hiány” - szerzője lett volna, most nem a közgazdászok, hanem a történészek beszélnének róla. Ellentétben azokkal a valóban újító elméleteket megfogalmazó szerzőkkel, akik arra fecsérelték energiájukat, hogy bemutassák az őket ért sérelmeket illetve, hogy azt bizonygassák, ők voltak az elsők, Kornai úgy rakta egymásra könyveit, mint a téglákat. Így épült meg egy fal, amely elválasztotta őt az eredeti módon, de a részletekben elvesző gondolkodóktól. Tulajdonképpen egy hatalmas méretű vállalkozást vitt végbe, amely lehet, hogy csak utólag kapta meg a megérdemelt elismerést. „Mindenféle területtel foglalkoztam, de minden munkám kiegészítette a másikat, így válva szerves részévé a nagy egésznek” (349.o.). Mivel tudományos érdeklődése soha nem lankadt, Kornai váltogatta a kutatási módszereket, adatbázisokat, stílusokat, így nem csökkent a művei iránti érdeklődés. A kutatói eredetiséget jól ötvözte az alapvető mondanivaló elsőbbségével, így tudta felkelteni olvasói érdeklődését és megkönnyíteni művei megértését. Sportnyelven szólva nem egy számot nyert meg a futásban, hanem az összetett pontversenyt.

- Amíg élsz, tanulsz vagy a tanulás - ezüst, az önképzés – arany.

Kornai azt bánja leginkább, hogy nem járhatott egyetemre. Kár ezen bánkódni. Az egyetemen természetesen tudásra tehet szert az ember, de ehhez még kell, hogy kapcsolódjon az a meggyőződés, hogy ez a tudás hasznos, és ez az, amire az embernek szüksége van – legalábbis pályája kezdetén. Ehhez jelent egyfajta biztosítékot az egyetem hírneve. Az

egyetem falai között tanult dolgokat az ember nehezebben veti alá kritikának, mint azokat, amiket magánszorgalomból, egyéni munkával sajátított el. Az előadó személyisége mindig ott áll a könyv és a hallgató között, mintegy irányítva a megértés folyamatát. Kornai János egyfajta *kényszerű szabadsággal* bírt mind a könyvek kiválasztásában, mind azok értékelésében, miközben kialakította önképzésének módszereit. És ezek a módszerek az idők folyamán sokkal nagyobb segítséget jelentettek, mint egy egyetemi diploma. A legritkább esetek közé tartozik, hogy kihagyva az egyetemi képzést, valaki megvédi a kandidátusi disszertációját (Ph. D.). Önerőből tanult meg angolul is. Ennek az önképzésnek a folyamán olyan szinten sajátította el a matematikát, hogy azt fel tudja használni majd a közgazdaságtan matematikai modellezése során. Szintén önerejéből ismerkedett meg a marxizmussal, a neoklasszikus közgazdaságtannal és a társadalomtudományok határtudományaival. A szerzői ésszerűség szembemegy az olvasói ésszerűséggel. Tudományos magyarázatok és helyeslő értékelések okozta torzításoktól mentesen ír, ami elősegíti, hogy maga a kritikai elemzés ne szenvedjen semmilyen csorbát a vizsgakövetelmények és a tanárok irányában táplált hit miatt. „Mertem és tudtam eredeti lenni, mivel egyetlenegy professzor nyomdokain sem jártam tiszteletteljes lelkesedéssel” (100.o.). Abban az időben teljes közgazdász nemzedékeket lehetett megkülönböztetni azok alapján az ún. „ismeretsomagok” alapján, amelyet az adott egyetemen kaptak, és amelyet az éppen aktuális intellektuális divat determinált; Kornai saját maga alakította ki a saját „ismeretsomagját”. A nagyüzemi képzés végén olyan közgazdákat bocsátottak ki, akik vagy a marxizmus ismerői, vagy okos matematikusok, vagy könyvelők, vagy a modern elméletek analitikusai voltak. Kornai könnyűszerrel maga mögé utasította őket, hiszen ő valamennyi egy személyben, és folytonosan bővíti ezt a spektrumot.

- Mindent kritikai analízisnek kell alávetni, vagyis nem szabad bálványokat teremteni magunknak.

Valószínűleg csak egy autodidakta képes ekkora magabiztossággal ítélni olyan dolgokról, amik mások számára kanonikusnak tűnnek. Kornai kritikai szellemének első áldozata Marx lett. A kezdetben a logikus felépítésnek szóló lelkesedést felváltotta a rendszer élettől való szembesítésének igénye. Ennek természetesen csaldóság lett az eredménye. Amennyiben nincs lehetőség annak a leellenőrzésére, hogy a befektetett összmunka értéke egyenlő-e az árak szummájával, abban az esetben nem lehet elfogadni ezt az állítást. Kornai nem fél attól, hogy a tudós berkekben egyszerű embernek fogják tartani, nagyra értékeli a célszerűség elvét, amely hozzásegít a valóság megismeréséhez. Sztereotípiákat tör meg, amikor vitába száll, a tankönyvekbe való kérdésekkel. Ily módon a neoklasszikus közgazdaságtannak a piaci egyensúlyi helyzetről szóló legfőbb alaptörvénye, miszerint a kereslet és a kínálat egyensúlyba kerül a verseny és az ármechanizmusok hatására, mindössze egy kiindulópontot jelent számára az elmélkedéshez. Ezen gondolatok összefoglalása az Anti-equilibrium, amelynek az alap mondanivalója a következő: a szocialista és a piacgazdaságnak is megvan a maga egyensúlya, vagyis egy stabil állapot, ami elvben aszimmetrikus, ha az eladók és a vásárlók pozícióját nézzük. Megjegyzendő, hogy itt Kornai fejtegetéseinek alapja megint csak a megfigyelt gyakorlat. Walras általános egyensúlyelmélete, amelyet később Arrow és Debreu fejlesztett tovább, olyan előfeltevéseken alapszik, amelyet nem lehet a reálgazdaságban, a rendszer információs átláthatóságában megfigyelni. „...Amikor az információ megbízhatatlan, eltorzított, nem lehet arra számítani, hogy a piaci mechanizmusok majd száz százalékosan elvezetik a gazdaságot egy optimális állapotba” (201.o.). Ez nem mond ellent a modellnek, csak azoknak, akik naivan a modellben látják a valóság analógiáját. A modellek értéke nem abban rejlik, hogy mennyire közelítenek az élethez, hanem abban, hogy pontosan meg lehet határozni a segítségükkel, melyek azok a feltételek, amelyek teljesülése esetén egyik vagy másik állítás igaz lehet. Vagyis a modell az előrejelzés eszköze. Ez az oka annak, hogy Arrow végül is az elsők között dolgozta ki a piac bizonytalanságának és összeomlásának kérdéskörét. Úgy tűnhet, hogy Kornai, aki későbbi klasszikusnak számító műveiben gazdasági

matematikai modelleket használt, örömmel kellett, hogy fogadja a modellezés megjelenését a politológiában és a szociológiában. Ehelyett pontosan azt magyarázza meg, hogy miért nem helyes ezt a módszert ezeken a területeken alkalmazni. A társadalomban szinte soha nem működik az optimalizációs modellezés alapfeltétele, ugyanis a választások nem egybevetethők azzal a környezettel, amelyben megvalósulnak. Sem egyes tudósokat, sem különböző módszereket, sem pedig különféle irányzatokat nem tekint Kornai „szent tehénnek”, semmit nem fogad el ünnepélyes keretek között anélkül, hogy meg ne határozná az adekvátság pontos határait. „...Egyik lábammal a dolgok fősodrában állok, a másikkal azon kívül” (213.o.)

- Mindig a szellemi élet központjában kell lenni.

Kornai János nem elégedett meg a hazai népszerűséggel. Amikor első műve A gazdasági tervezés túlzott központosítása megjelent Oxfordban, megértette, hogy ez még nem teljesen egyenrangú felek párbeszéde. A Nyugat számára az az egzotikus empirizmus volt érdekes, amely a centralizált gazdaság nem hatékony működésének alapelvein nyugodott. Magyarországon egyre fullasztóbb lett a légkör. Az 1956-os eseményektől megrettent kormány igyekezett csírájában elfojtani mindent, ami nem illett a rendszerbe. A Nyugat a szellemi szabadság szimbóluma volt. Ezen körülmények között formálódott meg Kornaiban az elhatározás, hogy egyenrangú félként kell bekerülni a nyugati közgazdász körökbe, mégpedig úgy, hogy teljességében fel kell tárni az állami szabályozás ok-okozati összefüggéseit. Ehhez mindössze csak a következőkre volt szükség: elsajátítani az angol nyelvet, megtanulni a matematikát és a neoklasszikus közgazdaságtant, mint a kor fő áramlatát. Természetesen ezt az utat csak az tudja végigjárni, aki számára nincs más alternatíva, akinek nincs hová visszalépni, mert mögötte a tízmillió lakosú kádári Magyarország van. Kornai nem csak az önképzési tervét, hanem egész magatartásbeli stratégiáját is ennek a célnak rendelte alá. Öncenzúra - hogy utazhasson. Nagyhirű nemzetközi folyóiratokban megjelent publikációk, kapcsolattartás a nyugati kollégákkal, a létező szocializmus működésének kutatása, ami során élt a szemtanú státuszából fakadó előnyök nyújtotta lehetőséggel. Kornai sorra veszi be a nyugati tudományos elismerés bátyáit. Sok helyre hívják előadni, ösztöndíjakat ajánlanak fel neki és professzori állásokat, megteremtik számára a munkafeltételeket. Az ajánlatok közötti választását a következő szempontok határozzák meg: mindig a legjobbat választani, mindig oda menni, ahol a különböző rendszerek összehasonlítása szempontjából a legmagasabb színvonalú szakmai közeg áll rendelkezésre. Ezeket a szempontokat figyelembe véve a Harvardot választja a Stanford helyett. A vasfüggöny megszűnését követően Kornai számos kortársa igyekezett integrálódni a nyugati tudományos körökbe, de rá kellett jönniük, hogy ezt már sokkal korábban meg kellett volna tenniük. A Nyugat szemében – mivel tömegével törekedtek odajutni – egy személytelen masszává olvadtak össze, ráadásul a gondolkodásuk ekkorra már provinciálissá szilárdult. Így amikor a tervutasításos rendszer véget ért, az összegzést a már elismert mester feladata volt elvégezni.

- Írni nem úgy kell, hogy meg lehessen érteni, hanem úgy, hogy ne lehessen nem megérteni.

Nem sokan írnak ennyire világosan. Vannak olyanok, akik azért nem, mert a gondolataik sem világosak, mások meg nem akarnak így írni, mert tudják, hogy a világosan megfogalmazott gondolat sokkal jobb célpont a kritika számára, mint a szavak többretegű kódéba csomagolt eszmefuttatás. Hogy ez utóbbit megfejtse az ember, annyi energiára van szükség, hogy a vitára már nem futja belőle. Kornai ragaszkodik az érthető kifejezőmóddhoz. Az elitista gondolkodó státuszánál többre tartja a józanul gondolkodó közgazdászét, aki a széles hallgatóság felé közvetíti elméleteit. Ez a választás Kornai polgári habitusából fakad: a tudós elfogulatlansága nem jelenti azt, hogy elméleteinek nincs szüksége társadalmi visszhangra.

Kornait meg lehet érteni, lehet vele egyet nem érteni, a különböző elméleteket éppen hogy elsajátító fiatal titánok tudnak hozzá elnézően viszonyulni. Az «akadémizmus» és «zsurnalizmus» Kornai köreiből elterjedt szembeállítás már szinte szórakoztató az önéletrajzban. Kornai újságíróként kezdte pályafutását. Ez egy nyolc évig tartó időszakot jelentett. Első művét A gazdasági tervezés túlzott központosítását, amit egyébként angolra is lefordítottak, interjúk és újságírói tapasztalatok alapján írta. Ezután a szigorúan matematikai jellegű munkák következtek. De elméletei népszerűségüket nem csak az elegáns formalizmusnak köszönhetik, hanem a fürge tollú újságírónak is. Kornai, miközben annak okait boncolgatja, hogy a tudós társadalom miért viszonyul értetlenül több elméletéhez, arra a következtetésre jut, hogy ennek stílári okai lehetnek. «Túl sok kínosan pontos meghatározás... Az olvasót megrémítette a túl sok új értelmezés... jobb lett volna mindezt esszé formában kifejtetni» (211.o.). Kornai elszánt ellenzője a «tudományoskodásnak», amelyről azt írja: «a matematikai képleteket és egyenleteket úgy aggatják a bizonyításokra, mint az apró kis fityegőket a ruhára» (228.o.). Csak akkor van az embernek széles hallgatósága, ha tud a nyelvükön beszélni.

- Jó embernek lenni, nem foglalkozás, hanem versenybeli előny.

Kornai könyve alapján egyértelművé válik, hogy a szerző tud az emberek között élni. Nem ingerlik őt a hiányosságai. Sőt még a másként gondolkodásuk sem ok a kapcsolatok megszakítására. Vannak természetesen bűnök, amiket nem lehet megbocsátani, de azok száma kevesebb, mint a tíz parancsolat. Nem tudom megítélni, milyen mértékben járult hozzá ez a fajta magatartás Kornai fizikai és szellemi egészségének megőrzéséhez, de tudományos karriere minden kétséget kizáróan nyert vele. A munkakapcsolatok emberi kapcsolatokká változtak, amelyekre számítani lehetett az elkövetkezendő időkben. Az emberek önként és saját lelkiismeretükből álltak mögé – lefordították a műveit, kiadatták azokat, konzultáltak, tanácsokat adtak, sok helyre meghívták. Természetesen tisztában voltak vele, hogy semmit sem kockáztatnak, Kornai sohasem okozott csalódást. Igazán jelentős tudósból több van, mégsem kapott mindenki ennyi segítséget. Kornai könyve egy sor nevet tartalmaz, azokét az embereket, akiknek a szerző hálás. És a Kornaihoz hasonlatos embereket a legteljesebb mértékben meg lehet érteni. Egy dolog az ismeretség fenntartása érdekében húzni az ígát, törekedve arra, hogy a barátság rentabilitásának egy bizonyos foka fennmaradjon; ezzel az eszközzel gyakran élnek az okos és jól nevelt emberek. És más dolog olyan mértékben értékelné a meghittebb emberi kapcsolatokat, hogy meghívjuk a bejárónőinket ebédelni a Harvard professzori klubjába. Mindezt azért, mert becsületesek és jól dolgoznak. A többi professzort az ilyesmi meglepte. Elképzelhető, hogy megirigyelték a magyar tudós belső szabadságát.

Miért nem lett Oroszországnak saját Kornaija, avagy a nyugati tudományos élettől való elzárkózás néhány oka

Szovjet társadalomtudósokról a könyvben szinte egyáltalán nem történik említés, annak ellenére, hogy nagy számban szerepelnek benne nevek. Mindössze négy hivatkozás a könyv négyszáz oldalán: köszönetnyilvánítás R.G. Karagedovnak a Hiány recenziójáért; a V.R. Hacsaturovval folytatott vita Kantorovics Nobel-díjas közgazdásznak az egyensúlyi állapotban a deficit elkerülhetőségéről szóló tételével kapcsolatosan; T.I. Zaszlavszkaja meghívása egy kongresszusra. Megközelítőleg a fenti tömörségben megfogalmazva. És mindez abban a könyvben, ahol az intellektuális önanalízis jelenti a vezérfonalat. Mindebből az állapítható meg, hogy a szovjet társadalomtudósok nem hagytak Kornai emlékezetében maradandó nyomot. Ez a tény elgondolkodtató, hiszen a szerző járt Moszkvában, ismer orosz kollégákat; emellett a Szovjetunió meghatározó szerepe volt mind a szocialista tábor létrehozásában, mind annak felszámolásában. A mi honfitársaink között is voltak kritikusan

gondolkodó és empirikus szempontból alapos tudósok, akiknek szakterülete a tervgazdálkodás kutatása. Miért tűnik úgy, mintha ők nem is léteznének?

Természetesen léteznek, de mint a szovjet tudomány képviselői, a nyugati tudományos élet *határainak innenső oldalán* találhatóak. (Ritka kivételt jelent az a matematikai irányzat, amelynek a vezéralakja Kantorovics.) Kornai *benn* volt a nyugati tudományos körökben. Nálunk sem csak ortodoxok léteztek, voltak a pozitivista szemléletnek jól képzett és eredeti módon gondolkodó hívei. Vajon miért nem került ki közülük a tervgazdaság egy vezérkutatója, egy, a Nyugat által (és ahogy lenni szokott, ezek után Keleten is) elismert orosz Kornai? Itt természetesen nem az egyes önéletrajzi tényezőkről beszélek, hanem a rendszerből fakadó dolgokról.

Abból kell elsősorban kiindulni, hogy Oroszország nem Magyarország. És ezen a ponton akár be is fejezhetném, hiszen minden további dolog csak ennek az állításnak a kibontása.

Az első alapvető különbséget abban látom, hogy a Szovjetunióban a tudományos tevékenységnek óriási *belső* piaca volt, és a formális ösztönzők elég széles skálája állt rendelkezésre. Ez a mai Oroszország esetében is igaz. Nincs igazi kényszerítő erő a nyugati tudományos világba való integrálódáshoz, ha a hazai hallgatóság szűk köre nem ad választási lehetőségeket. A szakmai ranglétrán való emelkedésnek itt megvannak a maga jelei, amelyeket a folyóiratok, konferenciák, kutatócsoportok közötti hallgatólagos hierarchia testesít meg. Sokszor az, hogy valaki kitörjön a vidéki létből és bekerüljön a moszkvai körökbe, sokkal nagyobb különbségek (fizikai, kulturális, intellektuális) leküzdését jelenti, mint az, hogy az ember eljusson Budapestről a Harvardra. A migrációs kurázsi ezzel ki is merül.

Továbbá arról sem szabad elfeledkezni, hogy a tervgazdálkodást *mi* adtuk a világnak, vagyis ez a mi gyerekünk, még ha hibás is, de a miénk. A magyar tudós által a szocializmussal kapcsolatban megfogalmazott kritikának a mélyben rejlő emocionális oka kapcsolatban volt azzal, hogy Moszkva erőltette ezt a rendszert. A szellemi kutatómunka kulturális el nem fogadásból táplálkozott. A racionális érvek értékalapokon nyugodtak.

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a marxizmussal való szakítást, valamint az módszerek keresésének igényét nem pusztán gondolati elemek hívták életre, hanem az 1956-os események és az azt követő megtorlás. Nálunk, ha *«megtorlást»* emlegetünk, az áldozatok számát tekintve más nagyságrendben gondolkodunk. Történelmi távlatokban nálunk (a magyaroknál RM) a kijózanodás, nálunk pedig a *«hatvanasok»* illúzióinak időszaka jött el. Ennek és még sok egyéb oknak a következtében a marxizmusban való hit elvesztése a Szovjetunióban ahhoz vezetett, hogy egyesek disszidáltak, mások a világ tudományos életében megszokottnál gyakrabban és jóval logikusabban létrehozták az egyformán gondolkodók csoportjait. Ráadásul a Nyugat számára a szovjet tudósok a gonosz birodalmának képviselői voltak, szocialista kollégáink pedig ennek a birodalomnak az áldozatai, akiket emberi jóérzésből meg kellett segíteni, utat engedni nekik és befogadni őket a saját soraikba.

Szeretnek önéletrajzokat olvasni? A kérdésfeltevés nem értelmezhető. Merthogy a válasznak nincs relevanciája azzal a tanácsommal, hogy olvassák el Kornai János könyvét. Jelen esetben nem arról van szó, hogy egy önéletrajz segítségével próbálkoznak felélnéni a lankadó érdeklődést valaki iránt oly módon, hogy áruba bocsájtják az ő és mások magánéletével kapcsolatos részleteket. Ez egy egyéni szárnyalás elemeinek kritikus válogatása – egy élet távlatából. És bár a mi szárnyalásaink más magasságokban és más útvonalakon zajlanak, a Kornai János által javasolt navigációs térkép sokak számára hasznos lehet. Hirtelen az ember még magasabbra és még távolabbra vágyik...

Runda Margit fordítása